

Overwinterende watervogels

Koen Devos

in het Zwin

De voorbije decennia heeft het Zwin steeds een belangrijke functie vervuld als doortrek- en overwinteringsgebied voor watervogels, in de eerste plaats voor de steltlopers die gebonden zijn aan getijdengebieden. Naast steltlopers overwinteren in het Zwin ook heel wat soorten eenden en ganzen. Ganzen gebruiken het Zwin vooral als slaappleaats en foerageren overdag in de aanpalende polders. Deze groep wordt hier verder niet besproken.

Herkomst gegevens

De eerste echte telling van watervogels dateert van januari 1967, toen in Europa voor de eerste keer een internationale midwintertelling werd georganiseerd. Sindsdien vonden in het Zwin met een zekere regelmaat watervogeltellingen plaats; tot eind jaren '70 een of twee per winter, vanaf 1979 werd er maandelijks geteld van oktober tot en met maart. Alle telgegevens zijn opgeslagen in de watervogeldatabank in het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO). In de periode 1972-1977 werd er voor het eerst een reeks specifieke steltloperstellingen georganiseerd (Becuwe et al., 1983). Na éénmalige telprojecten in 1984/85 en 1988/89 (De Schuyter, 1987; De Putter et al., 1989) werd in 1989 door het INBO -in samenwerking met vrijwilligers- gestart met jaarlijkse hoogwatertellingen van kustgebonden steltlopers langs de volledige Vlaamse kust. Daarbij werden ook de hoogwatervluchtplaatsen in het Zwin geteld. De laatste tien jaar wordt in het oostelijk deel van de Vlaamse kust minder systematisch bij hoogwater geteld, wat interpretatie van telgegevens in het Zwin bemoeilijkt. Daarnaast zijn er tal van losse waarnemingen beschikbaar (waarnemingen.be), die -met de nodige omzichtigheid geïnterpreteerd- waardevolle aanvullingen kunnen zijn. Deze gegevens zijn beperkt gebruikt om hiaten en onvolledigheden op te vullen (o.a. wat betreft het ontbreken van hoogwatertellingen in recente jaren).

Enkele resultaten

Met ruim 7000 eenden tijdens de eerste watervogeltelling in 1967 was het Zwin in die tijd één van de belangrijkste pleisterplaatsen voor watervogels in Vlaanderen. Ook in de daaropvolgende decennia werden aantallen van heel wat soorten geno-

teerd die in een Vlaams-regionale context belangrijk waren (tabel 1). Bij eenden, zoals bergeend, smient en wilde eend, liep het aandeel van het Zwin in de Vlaamse totaalaantallen regelmatig op tot 5 à 10%. Bij typisch kustgebonden steltlopers (o.a. kluut en zilverplevier) liep dit percentage zelfs op tot meer dan 50%. In recente winters worden deze cijfers echter veel minder frequent of helemaal niet meer gehaald. De ontwikkeling van de wintermaxima (fig. 1) geeft een algemeen beeld van het aantalsverloop voor verschillende soorten.

EENDEN

Voor de bergeend, niet toevallig ook lange tijd de symboolsoort van het gebied – was het Zwin tot in de jaren '80 zowat het belangrijkste overwinteringsgebied in Vlaanderen. Het hoogtepunt werd bereikt in de periode 1978-1983, met piekaantallen boven de 1000 exemplaren (fig. 1). Nadien namen de aantallen sterk af om in de laatste decade niet meer boven de 100 uit te komen.

Bij de wilde eend zien we vooral na 1985 een stijgende trend die resulteerde in erg hoge aantallen in de periode 1993-2000 (tabel 1). Daarna deed zich een scherpe aantalsdaling voor en sinds 2005 worden

meestal niet meer dan enkele honderden exemplaren geteld.

Bij de smient vallen de piekaantallen duidelijk samen met de strengere winters zoals 1967/68, 1978/79, 1985/86 en 1995/96. Opvallend is dat een dergelijke aantalstoename niet meer werd vastgesteld tijdens recente koude winters in de periode 2009-2011.

Tot eind jaren '80 werden regelmatig groepen van enkele honderden wintertalingen waargenomen, soms tot meer dan 500. Daarna werden dergelijke aantallen steeds schaarser en vanaf 2005 zijn hooguit nog enkele tientallen exemplaren aanwezig.

STELTLOPERS

Voor de kluut is het Zwin dé enige overwinteringsplaats aan de Belgische kust. In de jaren '90 kon hun aantal oplopen tot meer dan 100 exemplaren. Na 2005 namen de aantallen sterk af.

Bij de bonte strandloper is min of meer hetzelfde patroon waarneembaar, weliswaar met grotere fluctuaties van winter tot winter. Oudere gegevens van de jaren '70 wijzen op de regelmatige aanwezigheid van minstens een 500-tal exemplaren. In de jaren '80 bleken de aantallen meer dan gehalveerd, maar vanaf het begin van de jaren '90 herstelde de winterpopulatie zich weer en werden in bepaalde winters opnieuw meer dan 400 bonte strandlopers geteld. Vanaf 2010 doet de soort het

	60/61 - 69/70	70/71 - 79/80	80/81 - 89/90	90/91 - 99/00	00/01 - 09/10	10/11 - 17/18	
Eenden							
Bergeend	290	1250	850	293	167	82	<i>Tadorna tadorna</i>
Smient	4855	2100	3100	3180	1050	238	<i>Anas penelope</i>
Wintertaling	532	1270	700	218	340	56	<i>Anas crecca</i>
Wilde eend	2000	3800	4350	7360	4750	776	<i>Anas platyrhynchos</i>
Slobeend	25	240	173	90	95	43	<i>Anas clypeata</i>
Steltlopers							
Scholekster	-	350	181	430	260	219	<i>Haematopus ostralegus</i>
Kluut	-	165	83	126	98	47	<i>Recurvirostra avosetta</i>
Zilverplevier	-	154	221	450	157	97	<i>Pluvialis squatarola</i>
Bonte strandloper	-	650	287	420	560	213	<i>Calidris alpina</i>
Tureluur	-	78	83	89	84	108	<i>Tringa totanus</i>

Tabel 1. Maximale aantallen (okt.-maart) van de belangrijkste soorten eenden en steltlopers in het Zwin per decade (1960-heden). Voor steltlopers zijn weinig tot geen gegevens beschikbaar uit de jaren '60.

De getallen geven een algemeen beeld van het belang van het Zwin voor de soorten in kwestie en een impressie van de vaak soortspecifieke trends tijdens de voorbije decennia met o.a. een sterke afname van de aantallen eenden in de voorbije 20 jaar.

Kluten (foto: Misjel Decler, foto-databank ANB).

opnieuw minder goed, met in sommige winters nooit meer dan enkele tientallen exemplaren.

Zilverplevieren waren vooral talrijk van 1988 tot 1998. Daarna werden merkkelijk lagere aantallen geteld.

Bij de scholekster en de tureluur is geen duidelijke trend merkbaar. De aantallen tureluur vertonen soms grote jaarlijkse fluctuaties. Bij de scholekster is er een groot verschil tussen de aanwezige aantallen bij hoog- en laagwater.

In het Zwin pleisteren ook nog andere soorten steltlopers die eerder een binding hebben met de omliggende polders dan met de kustlijn. Dit is onder meer het geval voor de Kievit (tot 2200 in 2001/02) en de goudplevier (tot bijna 1000 in 2004/05). Bij deze soorten is vooral na 2005 een sterke daling van de aantallen in het Zwin waarneembaar.

Daarnaast fungeren de schorren en slikken van het Zwin ook als nachtelijke slaappleaats voor de wulp en de kemphaan (o.a. De Clercq, 1988; Castelijns et al., 1988). Voor de kemphaan is die functie echter in de loop van de laatste 20 jaar verloren gegaan, maar dat heeft wellicht meer te

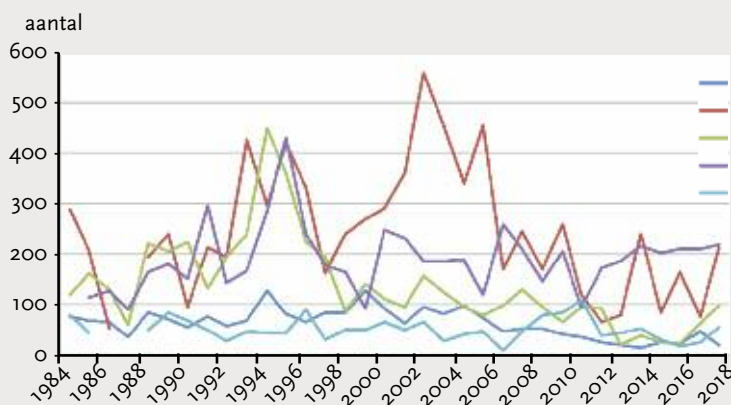
maken met grootschalige veranderingen in de verspreiding van deze soort dan met lokale factoren in het Zwin. In goede jaren werden er vroeger tot meer dan 1000 exemplaren geteld op de slaappleaats (max. 1700 in november 1990). Wulpen overnachten nog steeds in het Zwin, zij het in sterk fluctuerende aantallen. Piekaantallen zoals in 1985/86 en 1989/90 (1500-1600 ex.) worden tegenwoordig niet meer gehaald.

Verklarende factoren

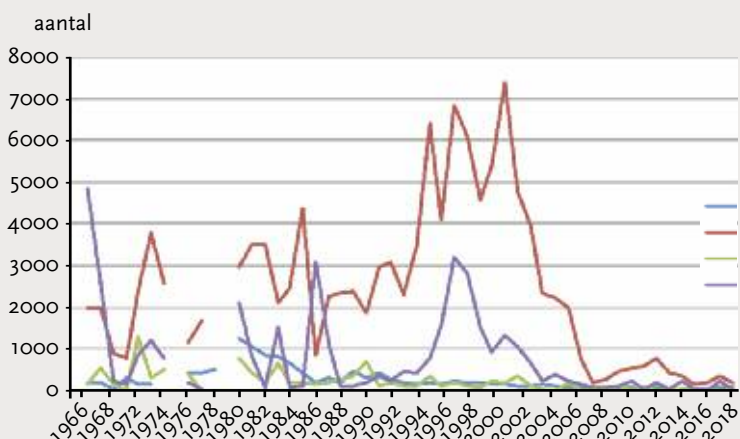
Bij de watervogels is over de potentiële rol van habitatverandering op de aantallen in het Zwin relatief weinig gekend. Bij de broedende kustvogels is er vrij eenvoudig

een verband te leggen tussen de ontwikkeling van de Zwin-aantallen en het al of niet aanwezig zijn van geschikt broedhabitat (Stienen et al., dit nummer). De aantalsveranderingen bij de watervogels zijn vaak het gevolg van invloeden die op een hoger populatieniveau ingrijpen, zoals veranderingen in het Europese winterareaal, en van factoren die eerder van lokale aard zijn, zoals biotoopwijzigingen of verstoring. In het geval van de watervogels in het Zwin ziet het er naar uit dat vooral lokale factoren een rol spelen in de vastgestelde trends. Die trends wijken immers bij de meeste soorten sterk af van de algemene trend in Vlaanderen (of Europa) of van de aantalsontwikkeling in een vergelijkbaar gebied, zoals de IJzermonding. Zo vertoont wilde eend een stabiele trend in Vlaanderen waarbinnen de recente afname in het Zwin niet past. Een ander voorbeeld zijn de dalende aantallen in het Zwin van bergeend en kluit die in schril contrast staan met de toename van beide soorten in de IJzermonding.

Een belangrijke lokale factor met negatieve gevolgen is ongetwijfeld de verzanding van het Zwin, die zich vanaf de jaren '80 manifesteert. Het fenomeen treft vooral soorten die bij voorkeur foerageren in ondiep water en fijn slib met een hoog watergehalte, zoals bergeend, bonte strandloper en kluit. Zowel bonte strandloper als kluit kenden een afname in de jaren '80, gevolgd door een tijdelijke heropleving in de jaren '90 en in het begin van deze eeuw die mogelijk het gevolg was van een aantal genomen maatregelen om het verzandingsproces terug te dringen (Cosyns & Van Nieuwenhuysse, dit nummer). Vanaf 2005 zijn de aantallen van beide soorten opnieuw fors gedaald, met recent een zekere stabilisering op een laag niveau. Of die afname kan worden toegeschreven aan

Fig. 1. Ontwikkeling van de wintermaxima van de belangrijkste overwinterende watervogelsoorten in het Zwin.

een verslechtering van de foerageermogelijkheden, blijft echter onduidelijk. Bij berg-eend is de afname al langer aan de gang. Bij deze soort was er een zeer opvallende aantalspiek in de periode 1978-1982 waarvoor we geen verklaring hebben.

De verzanding blijkt ook niet overal in het Zwin even uitgesproken te zijn. Van Colen et al. (2014) stelden vast dat vooral de instroomgeul in het Zwin hieraan onderhevig was, terwijl in de westelijke, ondiepere plassen sedimentatie van fijn slib plaatsvond. Zonder meer gedetailleerde gegevens over de verspreiding en het foerageergedrag van watervogels is het echter moeilijk om een duidelijk verband te leggen met variaties in aantallen vogels in verschillende deelgebieden van het Zwin.

Er zijn trouwens ook steltlopersoorten die geen duidelijke afname vertonen tijdens de voorbije decennia zoals de scholekster, die het Zwin vooral gebruikt als hoogwatervluchtplaats en een voorkeur heeft voor meer zandig substraat. Scholeksters foerageren vooral op het strand ter hoogte van het Zwin.

Bij heel wat eendensoorten zien we een drastische afname van de aantallen sinds 2005. Dit is het meest uitgesproken bij wilde eend. Wilde eenden hebben een erg brede habitatvoorkeur en gebruiken de plassen in het Zwin vooral als rustgebied. 's Nachts zoeken ze hun voedsel in de wijde omgeving van het natuureservaat. De erg hoge aantallen in de periode 1993-2002 kunnen als bijzonder bestempeld worden en maakten het Zwin tot één van de belangrijkste pleisterplaatsen in Vlaanderen. De vraag is wat het gebied toen zo aantrekkelijk maakte voor deze opportunistische soort. Mogelijk oefende het voor-malige vogelpark en de aanwezigheid van enkele honderden tamme en/of verwilderde eenden een grote aantrekkingskracht uit op hun wilde soortgenoten. Dat zou meteen ook een verklaring kunnen vormen

voor de sterke afname na de sluiting van het vogelpark omstreeks 2005. We kunnen aannemen dat de geplande natuurherstelmaatregelen en de uitbreiding van het huidige Zwin zullen leiden tot een toename van geschikt foerageer- en rustgebied voor watervogels in de nabije toekomst, in het bijzonder voor steltloper-soorten die een negatieve invloed ondervonden van de jarenlange verzanding van slikken en schorren. In het verleden waren de verzamelde telgegevens helaas vaak onvoldoende gedetailleerd en gestandaardiseerd om een duidelijk verband te kunnen leggen tussen watervogelaantallen en lokale habitatveranderingen. Daarom pleiten we ervoor om ook de aanwezigheid van watervogels mee te nemen in monitoring- en onderzoeksprogramma's die ons moeten toelaten om de actuele en geplande natuurherstelmaatregelen te evalueren.

Literatuur

- Becuwe, M., G. Burggraeve, J. Burny, P. Lingier, G. Rappé & J. van Gompel, 1983.** De verspreiding en het aantalsverloop van pleisterende waadvogels op de Westvlaamse en Zeeuws-vlaamse Noordzeekust 1972-1979. *Wielewaal* 49: 341-372.
- Castelijns, H., E.C.L. Martejijn, B. Krebs & G. Burggraeve, 1988.** Overwinterende Kemp-hanen *Philomachus pugnax* in ZW-Nederland en NW-België. *Limosa* 61: 119-124.
- Clercq, N. De, 1988.** Aspecten omtrent de slaaptrek van Wulpen (*Numenius arquata*) in het Zwin (winter 1984-1985). *Mergus* 2: 37-52.
- Colen, C. Van, D. Verbelen, K. Devos, L. Agten, J. Van Tomme, M. Vincx & S. Degraer, 2014.** Sediment-benthos relationships as a tool to assist in conservation practices in a coastal lagoon subjected to sediment change. *Biodivers. Conserv.* 23: 877-889.
- Putter, G. De, T. De Schuyter, F. Willemys & F. De Scheemaeker, 1989.** Enkele totaal-tellingen van pleisterende waadvogels langs de Vlaamse Noordzeekust, periode september 1988-februari 1989. *Mergus* 3: 64-89.
- Schuyter, T. De, 1987.** Enkele totaal-tellingen

van pleisterende waadvogels langs de West-vlaamse Noordzeekust in de winter 1984-1985. *Mergus* 1: 174-191.

Summary

Wintering waterbirds in the Zwin nature reserve

The Zwin nature reserve is an important wintering area for several waterbird species, especially ducks and waders. Regular waterbird counts that started in 1967 provide reliable information about the number of birds and overall trends during the last decades. The most numerous duck species are mallard, wigeon, teal and shelduck but they all show a decreasing trend, especially during the last 10-15 years. Typical wader species are avocet, oystercatcher, grey plover, dunlin and redshank. Long and short term trends differ between these species. Especially those species that prefer to feed in shallow, muddy waters such as avocet and dunlin, have clearly declined in numbers. In contrast, numbers of oystercatcher - a species that is mainly foraging on sandy sediments - remained more or less stable. This is at least indicating that the silting up of the Zwin reserve is a determining factor in the trend of some waterbird species. More detailed studies are however needed to get a better insight in the relationship between habitat changes and bird numbers. Therefore, it is recommended to include waterbird species within monitoring and research programs that are set up in order to evaluate the current nature restoration project.

Dankwoord

De lange tijdreeks van watervogeltellingen kon alleen tot stand komen door de vasthoudendheid van heel wat tellers, in de eerste plaats Guido Burggraeve, Luc Maertens, Raymond Deman, Johan Debuck en Valerie Goethals.

K. Devos

Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek
Havenlaan 88 bus 73
B-1000 Brussel
koen.devos@inbo.be